

EDUKACJA PATRIOTYCZNA UCZNIÓW SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH W NAUCZANIU WIEDZY O SPOŁECZEŃSTWIE

Słowa kluczowe: edukacja patriotyczna, patriotyzm, nauczanie wiedzy o społeczeństwie, szkoły ponadgimnazjalne

Key words: patriotic education, patriotism, teaching civis, secondary schools

Schlüsselworte: patriotische Schülererziehung, Patriotismus, Rahmen der Sozialkunde, nachgymnasialen Schulen

Współczesne czasy charakteryzują się wyraźnymi zmianami społecznymi, polegającymi m.in. na coraz większej współzależności i integracji państw. Zanika przy tym tradycyjne podejście do rozumienia więzi z ojczyzną i odpowiedzialności za własny naród. Coraz częściej ma miejsce negacja cnót obywatelskich. Patriotyzm bywa postrzegany jako przeżytek lub zagrożenie dla procesów integracji społeczeństw. Niekiedy też patriotyzm uznaje się – jak trafnie zauważa H. Skorowski – za „postawę prowadząca wprost do tworzenia etnicznych gett, separatyzmów, a nawet nacjonalizmów, a tym samym zagrażająca procesom integracji i jednoczenia się społeczeństw i narodów. Z drugiej strony jest to negacja nie tyle samej postawy, ile próba odejścia od pojęcia patriotyzmu jako rzekomo pojęcia «nieczytelnego», niezrozumiałego i zdewaluowanego dla współczesnego człowieka”¹. W tym kontekście ciągle ważną kwestią pozostaje edukacja patriotyczna uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Wiąże się ona nie tylko z przekazem wiedzy, ale również z kształtowaniem postaw. W realizacji tych procesów rolę szczególną spełnia rzetelne, oparte na uniwersalnych wartościach, nauczanie wiedzy o społeczeństwie.

Celem niniejszego opracowania jest ukazanie współczesnego modelu edukacji patriotycznej uczniów szkół ponadgimnazjalnych w procesie nauczania wiedzy o społeczeństwie. W związku z tym najpierw wskaże się na istotę edukacji patrio-

* Anna Zelma, doktor habilitowany nauk teologicznych w zakresie katechetyki; profesor nadzwyczajny w Katedrze Katechetyki i Pedagogiki na Wydziale Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Sekretarz redakcji rocznika naukowego „Forum Teologiczne”, członek zarządu Stowarzyszenia Katechetyków w Polsce.

¹ H. S k o r o w s k i, *Patriotyzm wyzwaniem współczesności*, [online], [dostęp: 10 lutego 2013], s. 1, Dostępny w Internecie: <<http://prawica.net/node/10717>>.

tycznej. Następnie zostaną opisane założenia programowe oraz formy i metody edukacji patriotycznej uczniów szkół ponadgimnazjalnych, realizowanej w nauczaniu wiedzy o społeczeństwie. Podstawowym punktem odniesienia będą tu zapisy zawarte w obowiązującej podstawie programowej kształcenia ogólnego w polskich szkołach. Na kanwie tych analiz zostaną też ukazane – w formie uwag końcowych – obszary działań edukacyjnych, na które powinien zwrócić szczególną uwagę nauczyciel wiedzy o społeczeństwie.

ISTOTA EDUKACJI PATRIOTYCZNEJ

Pojęcie „edukacja patriotyczna” funkcjonuje współcześnie przede wszystkim na gruncie nauk społecznych². W obszarze języka polskiego posługują się nim również twórcy programów i podręczników do nauczania historii i wiedzy o społeczeństwie. Wyjaśniając istotę edukacji patriotycznej, autorzy odwołują się najpierw do „patriotyzmu”³. Zgodnie twierdzą, że pojęcie to, powszechnie używane od wieków, ma różne, subiektywne i kulturowe konotacje znaczeniowe⁴. Zawsze jednak patriotyzm wiąże się z silnym przywiązaniem do ojczyzny, z miłością własnego narodu i kraju pochodzenia⁵. Pojęcie to wskazuje też na pozytywną postawę, jaką jednostka przejawia wobec własnego narodu, jego dziejów i dziedzictwa kulturowego⁶. Poszukując zatem właściwego rozumienia „patriotyzmu”, należy uwzględnić komponent poznawczy, emocjonalny, motywacyjny i behawioralny (działaniowy) postawy. Silne przywiązanie do ojczyzny i miłość ojczyzny rozumianej jako przestrzeń, wspólnota i dziedzictwo kulturowe oraz poczucie solidarności i więzi kulturowej z własnym narodem znajduje się u podstaw chęci czy też gotowości poświęcenia się dla własnego narodu⁷. Motywuje ono do czynnej i twórczej troski o dobro narodu oraz do odpowiedzialnej pracy na rzecz wspólnoty narodowej i dziedzictwa kulturowego własnego kraju. Z tym wiąże się również gotowość do poświęcenia się i obrony

² Zob. np. Z. Frąckiewicz, *Ojczyzna jako wartość edukacyjna w obliczu integracji europejskiej*, w: H. Skorowski, *O potrzebie edukacji patriotycznej*, w: W. Janiga (red.), *Wychowanie do patriotyzmu*, Przemysł – Rzeszów 2006, s. 457–463; H. Skorowski, *O potrzebie edukacji patriotycznej*, w: tamże, s. 341–364.

³ Zob. np. K. Bęlich, *Współczesny polski patriotyzm*, „Pedagogika Katolicka” 2008 nr 1, s. 142–152; A. Masiewicz, *Patriotyzm w oczach współczesnej młodzieży: (analiza ankiety)*, „Wychowawca” 2005 nr 4, s. 8–9; K. Ostrowska, *Patriotyzm – wartość ceniona czy zaniedbana*, w: W. Janiga (red.), *Wychowanie do patriotyzmu*, s. 377–384; E. Wiercińska-Banaszczyk, *Jak kształtować patriotyzm?*, „Dyrektor Szkoły” 2008 nr 6, s. 24–25.

⁴ Zob. np. A. Masiewicz, *Patriotyzm*, „Wychowawca” 2005 nr 4, s. 8–9; I. Sosnowicz-Ptak, *Współczesna młodzież a patriotyzm*, „Studia Mazowieckie” 7 (2011) nr 1–2, s. 117–124; B. Urbaneck, *Patriotyzm jutra jako inicjatywa edukacyjna*, „Nauczyciel i Szkoła” 2009 nr 1–2, s. 173–187.

⁵ Szerzej o tym zob. np. w: W. Chrzanowski, *Spór o patriotyzm na progu XXI wieku – refleksja*, 36 (2008), s. 15–23; T. Czernik, *Patriotyzm jako wartość nieograniczona*, „Perspectiva” 6 (2007) nr 2, s. 23–33;

⁶ Pisze o tym np.: P. Kularz, *Patriotyzm – pojęcie tylko historyczne?*, „Horyzonty Wychowania” 3 (2004) nr 5, s. 127nn; H. Skorowski, *O potrzebie edukacji patriotycznej*, s. 341–364.

⁷ J. Bartylek, *Patriotyzm*, w: *EK*, t. 15, Lublin 2011, k. 51–53.

ojczyzny w razie potrzeby⁸. Taką postawę jednostka kształtuje w sobie m.in. pod wpływem nauczania i wychowania w rodzinie, w szkole, w społeczności lokalnej.

Edukacja patriotyczna stanowi integralną, składową część pracy dydaktycznej i wychowawczej szkoły⁹. Jej ranga i rola wzrasta coraz bardziej ze względu na zagrożenia, jakie niesie ze sobą rozwijająca się cywilizacja. Postawy patriotyczne kształtują się nie tylko w rodzinie, ale również za pośrednictwem mediów i szkoły¹⁰.

Współcześnie istota edukacji patriotycznej obejmuje dwie płaszczyzny. Pierwsza z nich to proces wspierania uczniów w nabywaniu wiadomości koniecznych, a zarazem niezbędnych do umiłowania ojczyzny¹¹. W tym procesie ważne miejsce zajmuje wiedza o ojczyźnie, jej dziejach i dziedzictwie kulturowym, wzorcach zachowań i działalności społecznej, a szczególnie o wartościach duchowych tkwiących w kulturze narodu. Przekaz wiadomości na temat narodu i jego wartości jest niezbędny w kształtowaniu postaw oraz w nabywaniu cnót obywatelskich i umiejętności społecznych¹². Drugą płaszczyzną, decydującą o istocie edukacji patriotycznej, stanowią procesy o charakterze wychowawczym. Obejmują one m.in. wspieranie uczniów w rozwijaniu prawdziwej i czynnej miłości ojczyzny, nabywanie cnót obywatelskich¹³, formowanie charakteru, rozwijanie poczucia odpowiedzialności za dobro narodu i stopniowe wdrażanie do korzystania z polskiego dziedzictwa kulturowego i pomnażania go. Wśród wyżej wymienionych procesów wychowawczych szczególną uwagę zwraca się na rozwijanie poczucia odpowiedzialności za ojczyznę i kształtowanie postaw prospołecznych¹⁴. Za istotne uznaje się również uświadamianie uczniom, że związek człowieka z dziedzictwem własnego narodu jest wartością oraz wspieranie w internalizacji tych wartości i identyfikacji z nimi. Na kanwie wyżej wymienionych procesów dokonuje się kształtowanie poczucia tożsamości narodowej przy jednoczesnym otwieraniu się na wartości kultury Europy i świata¹⁵. Tak rozumiana edukacja patriotyczna ma stwarzać każdemu uczniowi warunki niezbędne do poznania i umiłowania ojczyzny oraz przygotować go do wypełniania

⁸ Tamże.

⁹ B. U r b a n e k, *Patriotyzm jako inicjatywa edukacyjna*, „Nauczyciel i Szkoła” 2009 nr 1–2, s. 173–187.

¹⁰ Zob. więcej o tym np. w: A. L e p a, *Rola mediów w kształtowaniu postaw patriotycznych*, „Cywilizacja” 27 (2008), s. 28–39. M. S z y m o n i k, *Rodzina środowiskiem kształtowania postaw patriotycznych*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 33 (2005), s. 167–178.

¹¹ A. K o p e r e k, *Edukacja patriotyczna w kontekście polskiej kultury narodowej*, „Saeculum Christianum” 16 (2009) nr 1, s. 256–267.

¹² Tamże.

¹³ Warto dodać, że w pedagogice termin „cnoty obywatelskie” wskazuje na podstawowe kwalifikacje etyczne dobrych obywateli. Odnosi się on do stałego usprawnienia człowieka w obszarze wartości wspólnych, będącego wyrazem troski o ojczyznę i poczucia odpowiedzialności za jej rozwój. Dzięki cnotom obywatelskim może istnieć stabilne, mądre, sprawiedliwie społeczeństwo, którego obywatele złączeni są trwałymi więzami. Do głównych cnót obywatelskich zalicza się: uczciwość, odpowiedzialność, sprawiedliwość, tolerancję, pracowitość. Zob. więcej o tym np. w: W. K u z i t o w i c z, *Wychowanie obywatelskie w szkole – ale jakie?*, „Liberte” 2009 nr 1, s. 81–84; D. O k u l a r c z y k, *O wychowanie prawdziwie obywatelskie*, „Dyrektor Szkoły” 2009 nr 5, s. 52–53; B. O r e s t e, „*Caritas in veritate*”: *braterstwo, rozwój gospodarczy i społeczeństwo obywatelskie*, „Społeczeństwo” 20 (2010) nr 6, s. 899–907.

¹⁴ J. B a n a ś, *Problem edukacji patriotycznej w szkole*, „Cywilizacja” 30 (2009), s. 55–63; A. K o p e r e k, *Edukacja patriotyczna w kontekście polskiej kultury narodowej*, s. 256–267.

¹⁵ A. K o p e r e k, *Edukacja patriotyczna w kontekście polskiej kultury narodowej*, s. 256–267.

obowiązków obywatelskich zgodnie z zasadami solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności¹⁶.

ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE EDUKACJI PATRIOTYCZNEJ W NAUCZANIU WIEDZY O SPOŁECZEŃSTWIE W SZKOŁACH PONADGIMNAZJALNYCH

Zgodnie z obowiązującą podstawą programową kształcenia ogólnego edukacja patriotyczna należy do istotnych elementów nauczania wiedzy o społeczeństwie. Podstawowe założenia tej edukacji zostały opisane w dokumentach programowych kształcenia ogólnego¹⁷. Począwszy od roku szkolnego 2012/2013 w szkołach ponadgimnazjalnych sukcesywnie wdrażane są wytyczne zapisane w podstawie programowej kształcenia ogólnego z 2008 roku, zamieszczonej także w ujednoliconym tekście rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 2012 roku¹⁸. Dokument ten zawiera opis założeń programowych kształcenia ogólnego. Nie opisuje działań planowanych do realizacji w toku poszczególnych zajęć lekcyjnych, lecz to, czego należy nauczyć ucznia, aby posiadał określone wiadomości i umiejętności. Za ważne uznaje się cele kształcenia formułowane jako wymagania ogólne oraz treści nauczania opisane w kategoriach wymagań szczegółowych. Wszystkie te założenia zostały określone na poziomie podstawowym i rozszerzonym¹⁹. Co ważne, dla zasadniczych szkół zawodowych (poza językiem polskim i matematyką) zaproponowano ten sam zakres wymagań treściowych, określonych w przedmiotach ogólnokształcących, realizowanych w liceum i technikum na poziomie podstawowym²⁰.

W zakresie podstawowym i rozszerzonym kształcenia w ramach przedmiotu wiedza o społeczeństwie wymienia się pięć obszarów programowych: 1) wykorzystanie i tworzenie informacji; 2) rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów; 3) współdziałanie w sprawach publicznych; 4) znajomość zasad i procedur demokracji; 5) znajomość podstaw ustroju Rzeczypospolitej Polskiej; 6) znajomość praw

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Załącznik nr 4. Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego, DzU z 2009 nr 4, poz. 17.

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Załącznik nr 4. Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego, DzU z 2012 nr 165, poz. 977.

¹⁹ Jeżeli jakieś wymaganie znajduje się w podstawie programowej w zakresie podstawowym, to automatycznie jest też w zakresie rozszerzonym i uzupełnione o nowe elementy. Jeżeli jakieś wymaganie znajduje się w podstawie programowej w zakresie rozszerzonym, to automatycznie wynika stąd, że nie obowiązuje ono w zakresie podstawowym.

²⁰ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Załącznik nr 4. Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych..., poz. 977.

człowieka i sposobów ich ochrony²¹. Zakłada się, że uczeń szkoły ponadgimnazjalnej odkrywa wiedzę na temat życia obywateli w Polsce oraz poznaje ustroj państwa polskiego. Rozpoznaje też zasady i procedury demokracji oraz podstawowe prawa człowieka i sposoby ich ochrony w Polsce, w Europie i na świecie²². Wiedza ta stanowi podstawę w procesie odkrywania i rozwiązywania problemów społecznych. Jednocześnie spełnia istotną rolę w edukacji patriotycznej. Nie można bowiem kochać ojczyzny bez znajomości i zrozumienia jej aktualnej sytuacji społecznej i politycznej. Wiedza jest niezbędna w procesie wspierania uczniów w rozwijaniu umiejętności rozpoznawania i rozwiązywania problemów, jakie zachodzą w społeczeństwie polskim. Słusznie zatem zaplanowano powiązanie procesów dydaktycznych z wychowawczymi. Uczniowie nie tylko mają poznać ustroj Rzeczypospolitej Polskiej, zasady demokracji i prawa obywateli, ale również rozwijać umiejętność współdziałania w sprawach publicznych²³. Szczególną uwagę zwraca się na przygotowanie młodzieży szkół ponadgimnazjalnych do sprawnego korzystania z procedur, jakie obowiązują obywateli państwa polskiego w instytucjach życia publicznego. W kontekście tych założeń słusznie wskazuje się na znaczenie zasad samopomocy. Realizacja tego zamierzenia ma na celu wspieranie uczniów w dostrojeniu potrzeb społecznych, rozpoznawaniu dobra wspólnego oraz przygotowaniu do uczciwej pracy na rzecz rozwoju gospodarczego kraju. Jednocześnie zakłada się uwrażliwienie młodzieży na potrzebę krytycznej oceny demokracji, zwłaszcza wtedy, gdy próbuje się ją budować bez odniesienia do uniwersalnych wartości takich, jak np. bezwarunkowa ochrona życia, troska o godność i rozwój każdego obywatela. Istotne wydaje się również zwracanie uwagi na prawa i obowiązki obywatela Polski oraz na poszanowanie tych praw i odpowiedzialne wypełnianie zobowiązań. Młodzież ma znać powszechne, przyrodzone i niezbywalne prawa człowieka oraz prawa i obowiązki ucznia, a zarazem odznaczać się umiejętnością rozpoznawania przypadków naruszenia tych praw. W tym procesie dydaktycznym należy odwoływać się do: „Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka”, „Europejskiej Konwencji Praw Człowieka” i „Konwencji o Prawach Dziecka”²⁴. Wiele uwagi poświęca się osobom i pozarządowym organizacjom, które bronią praw człowieka i obywatela²⁵. Sam jednak proces przekazywania i przyswajania wiedzy nie wystarczy. Stąd też słusznie w podstawie programowej wiedzy o społeczeństwie zakłada się działania wychowawcze. Dotyczą one wspierania młodzieży w zaangażowaniu na rzecz obrony podstawowych praw człowieka. W tym celu w ramach wiedzy o społeczeństwie proponuje się prowadzenie debaty z uczniami na temat konkretnych (odczytanych lub wysłuchanych w środkach społecznego przekazu) przypadkach łamania praw człowieka oraz inicjowanie działań, które wiążą się z obroną praw człowieka (np. prowadzenie zbiórki darów dla ubogich)²⁶.

²¹ Tamże.

²² Tamże.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

²⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach

Na uwagę zasługują również kwestie, dzięki którym młodzież odkrywa właściwie rozumiany patriotyzm. Chodzi tu o demaskowanie stereotypów i uprzedzeń wobec innych narodowości. Dobrze zatem, że w podstawie programowej wiedzy o społeczeństwie zakłada się wspieranie młodzieży w rozpoznawaniu przejawów rasizmu, szowinizmu, antysemityzmu i ksenofobii oraz dostrzeganiu konieczności przeciwstawiania się tego rodzaju postawom. Konsekwentnie proponuje się stwarzanie uczniom możliwości zaangażowania w wybrane działania na rzecz równości i tolerancji. Tym samym proces dydaktyczny zostaje połączony z wychowaniem. Ma to miejsce także w nauczaniu wiedzy o społeczeństwie w zakresie rozszerzonym. Niektóre kwestie zostają jednak uzupełnione. Więcej miejsca poświęca się też kształtowaniu postaw obywatelskich. Takie założenie wydaje się być słuszne. Uczniowie, którzy zadeklarowali naukę wiedzy o społeczeństwie w zakresie rozszerzonym zapewne będą zdawali egzamin maturalny z tego przedmiotu i w przyszłości kontynuowali naukę na studiach humanistycznych (np. na kierunku prawo, politologia, administracja, bezpieczeństwo wewnętrzne, historia).

W podstawie programowej wiedzy o społeczeństwie na poziomie rozszerzonym więcej uwagi poświęca się zjawiskom społecznym, politycznym i kulturowym rozpatrywanym nie tylko w perspektywie lokalnej (własnego narodu i państwa polskiego), ale także globalnej (europejskiej, ogólnoswiatowej)²⁷. To sprawia, że zakres treści istotnych dla edukacji patriotycznej obejmuje nowe zagadnienia. Dotyczą one m.in. norm i reguł życia społecznego, socjalizacji i kontroli społecznej dawniej i współcześnie oraz więzi społecznej. Obok tego rodzaju zagadnień wskazuje się na strukturę klasowo-warstwową polskiego społeczeństwa i społeczności lokalnej, w jakim młodzież żyje²⁸. W tym kontekście wymienia się wybrane problemy życia społecznego w Polsce (np. nierówności społeczne, nierówność szans życiowych Polaków)²⁹. Uczeń nie tylko ma posiadać wiedzę na ten temat, ale również kształtować w sobie poczucie solidarności z własnym narodem oraz gotowość czynnej i twórczej pracy na rzecz dobra wspólnego. Służą temu kolejne kwestie zaplanowane w podstawie programowej wiedzy o społeczeństwie w zakresie rozszerzonym. Są one skoncentrowane wokół pojęć: „naród”, „ojczyzna”, „mniejszości narodowe”³⁰. Uczeń ma posiadać wiedzę na temat etniczno-kulturowej i politycznej koncepcji narodu oraz czynników sprzyjających asymilacji i służących zachowaniu tożsamości narodowej. Zakłada się także zwracanie uwagi na postawy współczesnych Polaków wobec ojczyzny i narodu³¹. Na tym tle proponuje się charakterystykę mniejszości narodowych, etnicznych i grup emigrantów w Polsce. Uczeń ma wykazywać się rzetelną znajomością tych zagadnień czy też umiejętnością rozpoznawania i przeciwdziałania przejawom ksenofobii, antysemityzmu, rasizmu i szowinizmu. Jednocześnie powinien oceniać sytuację polskich imigrantów w Europie i świecie. Zakres tych zagadnień wymaga uzupełnienia o kwestie związane z kulturą i dziedzictwem

szkół. Załącznik nr 4. Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych..., poz. 977.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

narodu polskiego. Stąd też trafne są zapisy skoncentrowane wokół najważniejszych cech kultury polskiej, znaczenia religii w polskiej kulturze, tolerancji, procedur związanych z nabywaniem i zrzekaniem się obywatelstwa polskiego, społeczeństwa obywatelskiego, mediów w Polsce³². Umiejętne podejmowanie tych zagadnień sprzyja kształtowaniu właściwego obrazu dziedzictwa kulturowego Polski. Na obraz ten składają się bowiem m.in. dobra kulturowe, tradycje narodu, życie społeczne i polityczne, przestrzeganie praw obywateli.

Dla edukacji patriotycznej istotne wydają się również zapisy dotyczące konstytucyjnych obowiązków obywateli Rzeczypospolitej Polskiej³³. Słusznie zatem w podstawie programowej wiedzy o społeczeństwie w zakresie rozszerzonym kwestiom tym poświęca się więcej uwagi niż w zakresie podstawowym. Zakłada się, że uczeń po zakończeniu edukacji w szkole ponadgimnazjalnej nie tylko potrafi wyjaśnić czym różni się obywatelstwo od narodowości czy też wymienić konstytucyjne obowiązki obywateli Polski, ale również potrafi uzasadnić znaczenie postaw i cnót obywatelskich³⁴. Trafne są też podane rodzaje takich postaw i cnót. Wśród nich wymienia się bowiem troskę o dobro wspólne, odpowiedzialność, aktywność, solidarność, odwagę cywilną, roztropność, tolerancję. W tym kontekście zakłada się, że po zakończonej edukacji uczeń potrafi wyjaśnić na czym polega nieposłuszeństwo obywatelskie, i jakie niesie ze sobą dylematy. Co ważne, uczeń podaje historyczne i współczesne przykłady nieposłuszeństwa obywatelskiego³⁵. Wszystkie te założenia są wyrazem troski o rzetelny przekaz wiedzy i kształtowanie postaw patriotycznych.

Dopełnienie wyżej opisanej problematyki znajduje się w zapisach dotyczących aktywności obywateli w społeczności lokalnej i państwowej. W podstawie programowej zakłada się, że po zakończeniu nauczania wiedzy o społeczeństwie na poziomie rozszerzonym uczeń opisuje formy aktywności obywateli w ramach społeczności lokalnej, regionu, państwa³⁶. Tak określone wiadomości zostają uzupełnione o umiejętności. Zakłada się, że w miarę możliwości młody obywatel Polski uczestniczy w wybranych działaniach społecznych czy też angażuje się w pracę organizacyjną i fundacji pożytku publicznego.

Duże znaczenie dla edukacji patriotycznej mają założenia skoncentrowane wokół instytucji państwa³⁷. Zakłada się, że uczeń na przykładach wyjaśnia relacje między narodem a państwem, charakteryzuje państwo demokratyczne oraz wskazuje na powiązania między rządem a głową państwa. Wykorzystując tę wiedzę, potrafi też rozpoznawać współczesne problemy państwa polskiego i uzasadniać znaczenie uniwersalnych wartości w demokracji³⁸. Niewątpliwie takie ukierunkowanie pro-

³² Tamże.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże.

³⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Załącznik nr 4. Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych..., poz. 977.

gramu wiedzy o społeczeństwie w zakresie rozszerzonym jest ważne dla edukacji patriotycznej. Sprzyja bowiem kształtowaniu pozytywnego nastawienia wobec ojczyzny i jej współczesnych problemów oraz rozwijaniu umiejętności rozpoznawania kwestii społeczno-politycznych i projektowania działań ukierunkowanych na dobro wspólne narodu. W tym kontekście niezmiernie istotna wydaje się korelacja treści nauczania wiedzy o społeczeństwie z historią oraz podejmowanie inicjatyw stymulujących aktywność społeczną młodzieży szkół ponadgimnazjalnych.

FORMY I METODY EDUKACJI PATRIOTYCZNEJ W NAUCZANIU WIEDZY O SPOŁECZEŃSTWIE W SZKOŁACH PONADGIMNAZJALNYCH

Opisane w podstawie programowej wiedzy o społeczeństwie założenia edukacji patriotycznej mają charakter deklaracyjny. W praktyce wymagają one odpowiednio dobranych działań nauczyciela. Właśnie od kompetencji merytorycznych i metodycznych nauczyciela wiedzy o społeczeństwie zależy to w jakim stopniu zapisane w podstawie programowej założenia zostaną osiągnięte oraz uwidocznione w wiedzy, umiejętnościach i postawach uczniów.

Edukacja patriotyczna w nauczaniu wiedzy o społeczeństwie nie może odbywać się bez odpowiednich form i metody, dzięki którym następują procesy dydaktyczne i wychowawcze. Dobór poszczególnych elementów metodycznych zależy od wielu czynników. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje rodzaj zajęć (lekcyjne w szkole i lekcyjne poza szkołą), środowisko szkoły, grupa uczniów (ich zainteresowania, potrzeby, cechy osobowe), kompetencje i doświadczenie nauczyciela, dostęp do środków dydaktycznych, a także zakres nauczania wiedzy o społeczeństwie³⁹. Właśnie ten ostatni czynnik spełnia istotną rolę w doborze form i metod edukacji patriotycznej. Mając na uwadze nie tylko przygotowanie uczniów do egzaminu maturalnego, ale także ich wszechstronny rozwój, nauczyciel wiedzy o społeczeństwie powinien w szkole i poza szkołą inicjować działania na rzecz poznawania i umiłowania ojczyzny oraz wspierać w podejmowaniu różnych form aktywności społecznej⁴⁰. W tym celu można korzystać z różnych metod problemowych i dyskusyjnych oraz z projektów edukacyjnych. Wymienione rozwiązania metodyczne aktywizują uczniów podczas lekcji wiedzy o społeczeństwie, motywując do samodzielnego myślenia, rozpoznawania problemów społecznych i politycznych oraz projektowania rozwiązań. Działania te warto wzbogacić o nowe technologie informacyjno-komunikacyjne⁴¹. Takie podejście metodyczne do realizacji edukacji patriotycznej w nauczaniu wiedzy o społeczeństwie znajduje wyraz m.in. w zastosowaniu projekcji multimedialnych, filmów edukacyjnych, telekonferencji i wideokonferencji, wywiadach, prowadzeniu kroniki klasowej i szkolnej. Niemniej istotne jest analizo-

³⁹ K. Stróżyński, *Wychowanie patriotyczne w praktyce*, „Nowa Szkoła” 2006 nr 8, s. 4–5.

⁴⁰ S. Wlazło, *Jak uwzględnić priorytet MEN dotyczący wychowania patriotycznego i obywatelskiego w pracy szkoły?*, „Dyrektor Szkoły” 2006 nr 11, s. 29–32.

⁴¹ Zob. więcej o tym np. w: M. Malinowski, *Lekcje patriotyzmu: na nowo odczytane...*, „Edukacja i Dialog” 2007 nr 7, s. 14–15.

wanie i omawianie bieżących wydarzeń społeczno-politycznych w oparciu o teksty zamieszczone w prasie lokalnej i ogólnopolskiej. Chodzi tu o systematyczną pracę, wzbogaconą np. o analizę porównawczą wydarzeń relacjonowanych w różnych źródłach np. w czasopiśmie publikowanych w formie papierowej i elektronicznej oraz na portalach i wortalach internetowych.

Obok zajęć lekcyjnych – szkolnych, do ważnych form edukacji patriotycznej młodzieży szkół ponadgimnazjalnych zalicza się zajęcia lekcyjne – pozaszkolne. Stwarzają one okazję do bezpośredniego poznawania kultury narodowej oraz życia społecznego i politycznego w ojczyźnie. Uczniowie – wraz z nauczycielem wiedzy o społeczeństwie – mogą uczestniczyć w wycieczkach do muzeum narodowego oraz do budynków parlamentu polskiego, jednostek samorządowych i pozarządowych czy też oglądać wystawy poświęcone tematyce patriotycznej⁴². Istotny wydaje się również udział w spotkaniach z ciekawymi osobami, konkursach fotograficznych dotyczących dziedzictwa kulturowego regionu i Polski, konkursach recytatorskich i wokalnych, sprzątaniu miejsc pamięci narodowej w regionie. Istnieje też możliwość organizowania przy okazji święta patrona szkoły inscenizacji i koncertów patriotycznych oraz debat i dyskusji z przedstawicielami lokalnych władz⁴³. Również udział w rajdzie motocyklowym sprzyja edukacji patriotycznej⁴⁴. Wszystko jednak zależy od kreatywności nauczyciela wiedzy o społeczeństwie, a zwłaszcza od jego umiejętności pedagogicznych, pasji i miłości do ojczyzny.

UWAGI KOŃCOWE

Nauczanie wiedzy o społeczeństwie w szkołach ponadgimnazjalnych sprzyja realizacji założeń edukacji patriotycznej. Do natury tego przedmiotu kształcenia ogólnego należy przekaz wiedzy o ojczyźnie, dziedzictwie kulturowym Polski i aktualnych zdarzeniach społeczno-politycznych. Jednocześnie zakłada się, że w nauczaniu wiedzy o społeczeństwie uczniowie otrzymają należną im pomoc, niezbędną w procesie kształtowania postaw patriotycznych. Stąd też nauczyciele są zobligowani do inicjowania różnych działań nie tylko w ramach zajęć szkolnych, ale również pozaszkolnych. Wymóg ten nabiera szczególnego znaczenia w zespołach klasowych, w których nauczanie wiedzy o społeczeństwie jest podejmowane w zakresie rozszerzonym. Z racji przygotowania młodzieży do egzaminu maturalnego do priorytetowych zadań nauczyciela należy poszukiwanie takich form i metod, które wielostronnie aktywizują uczniów, umożliwiając rzetelne poznanie wiedzy, rozumienie jej i nabywanie umiejętności społecznych.

⁴² Szerzej o różnych działaniach metodycznych, związanych z edukacją patriotyczną w szkole, zob. np. w: J. F r a t c z a k, *O wychowaniu patriotycznym w szkole*, „Nauczyciel i Szkoła” 2011 nr 1, s. 111–121.

⁴³ J. O s e w s k a, *O wychowaniu patriotycznym inaczej*, „Dyrektor Szkoły” 2009 nr 11, s. 23–25.

⁴⁴ J. Z a l e s k i, *Rajd motocyklowy nową formą wychowania patriotyczno-religijnego: na przykładzie czterech rajdów motocyklowych*, „Edukacja Humanistyczna” (Szczecin) 2010 nr 2, s. 139–152.

Integralną częścią edukacji patriotycznej w szkołach ponadgimnazjalnych są procesy dydaktyczne i wychowawcze ukierunkowane na kształtowanie postaw obywatelskich. Działania te opierają się na fundamentalnych prawach człowieka, demokracji kształtowanej w oparciu o uniwersalne wartości. Nauczyciel wiedzy o społeczeństwie jest zobowiązany do przygotowania młodzieży do aktywnego uczestnictwa w demokratycznym społeczeństwie. Ma on pomagać uczniom w rozumieniu zagrożeń wynikających z ksenofobii, rasizmu, nacjonalizmu oraz eliminować wśród młodzieży takie zachowania. Sam zatem przekaz wiedzy teoretycznej podczas zajęć lekcyjnych nie wystarczy. Konieczne są inicjatywy umożliwiające młodzieży systematyczne uczestnictwo w różnych formach aktywności w szkole i w społeczności lokalnej. Wymagają one współdziałania z jednostkami samorządu terytorialnego oraz z organizacjami pożytku publicznego i pozarządowymi. Podejmując różne działania, przy wsparciu nauczyciela wiedzy o społeczeństwie, uczniowie rozwijają kompetencje społeczne, zwłaszcza uczą się współdziałania z innymi. Stopniowo są wdrażani do brania odpowiedzialności za sprawy publiczne w Polsce. W ten sposób, wspólnie z nauczycielami, politykami i społecznikami, uczniowie szkół ponadgimnazjalnych uczą się zaangażowania na rzecz dobra wspólnego ojczyzny.

PATRIOTIC EDUCATION OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN TEACHING CIVICS

SUMMARY

In the context of globalization and the denial of civic virtues the patriotic education of high school students is still an important issue. It involves not only the transmission of knowledge, but it is also combined with the formation of attitudes. Teaching civics, based on fair, universal values, plays a special role in implementation of these processes.

The purpose of this paper is to show the patriotic education of students of secondary schools in the teaching of civics. Therefore, first will be shown the essence of patriotic education. Then there will be described the program assumptions and the forms and methods of patriotic education of high school students, implemented in the teaching of civics. There will also be shown – in the form of concluding observations – the areas of educational activities which a civics teacher should pay a special attention to.

**PATRIOTISCHE SCHÜLERERZIEHUNG
IN DEN NACHGYMNASIALEN SCHULEN
IM RAHMEN DER SOZIALKUNDE**

ZUSAMMENFASSUNG

Im Kontext der Globalisierungsprozesse sowie der Hinterfragung von bürgerlichen Tugenden bleibt die patriotische Schülererziehung in den nachgymnasialen Schulen ein wichtiges Problem. Sie ist nicht nur mit der Wissensvermittlung verbunden, sondern umfasst auch die Bildung von entsprechenden Haltungen. Eine besondere Rolle in der Realisierung dieser Prozesse spielt die vertiefte, auf den universellen Werten gründende Wissensvermittlung im Rahmen der Sozialkunde.

Das Ziel des folgenden Aufsatzes ist die Darstellung der patriotischen Schülererziehung in den nachgymnasialen Schulen im Rahmen der Sozialkunde. Zuerst wird das Wesen der patriotischen Erziehung dargelegt. Dann werden die programmatischen Grundvoraussetzungen sowie Formen und Methoden der patriotischen Schülererziehung in den Nachgymnasialen Schulen besprochen, die im Rahmen der Sozialkunde realisiert werden. Im Rahmen der Schlussbemerkungen wird auch auf jene Bereiche der Erziehungsmaßnahmen verwiesen, die vom Lehrer der Sozialkunde besonders berücksichtigt werden sollen.